

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Prawo do sądu we Włoszech

Author: Monika Urbaniak, Małgorzata Lorencka

Citation style: Urbaniak Monika, Lorencka Małgorzata. (2016). Prawo do sądu we Włoszech. "Przegląd Prawa Konstytucyjnego" (2016, nr 3, s. 223-243), doi 10.15804/ppk.2016.03.10

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Monika Urbaniak¹

Małgorzata Lorencka²

Prawo do sądu we Włoszech³

„La legge è uguale per tutti”
(„Prawo jest równe dla wszystkich”)⁴

Słowa kluczowe: prawo do sądu, włoskie prawo konstytucyjne, wymiar sprawiedliwości, prawo do obrony, rozsądny termin rozpatrzenia sprawy

Keywords: right to a fair trial, italian constitutional law, judiciary power, right to defence, the reasonable-time requirement,

Streszczenie

Prawo do sądu zostało wyrażone bezpośrednio w I części konstytucji Republiki Włoskiej z 1947 r., „Prawa i obowiązki obywateli”. W myśl art. 24 ust. 1 konstytucji „wszyscy mogą zwrócić się do sądu dla uzyskania ochrony praw i uzasadnionych interesów”. Należy zwrócić uwagę na szeroki zakres podmiotowy i przedmiotowy regulacji konstytucyjnej.

¹ Autorka jest doktorem habilitowanym, kierownikiem Zakładu Prawa Medycznego Wydziału Nauk o Zdrowiu Uniwersytetu Medycznego im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu. E-mail: monikaba@ump.edu.pl.

² Autorka jest adiunktem w Zakładzie Systemów Politycznych Państw Wysoko Rozwiniętych Instytutu Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. E-mail: loren17@poczta.fm.

³ Artykuł stanowi część projektu badawczego realizowanego w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki nr 2013/09/B/HS5/00021 pt. „Wpływ kryzysu gospodarczego na działanie systemu politycznego. Analiza przypadku Grecji, Hiszpanii i Włoch”.

⁴ Powyższe zdanie jest umieszczone w eksponowanym miejscu każdej sali sądowej Republiki Włoskiej.

tucznej, ze szczególnym uwzględnieniem prawa dostępu do sądu, prawa do obrony czy prawa do rzetelnego i sprawiedliwego procesu (art. 111 konstytucji). Do największych wad funkcjonowania włoskiego wymiaru sprawiedliwości trzeba zaliczyć wielokrotne przekraczanie rozsądnego czasu trwania postępowania sądowego oraz wykorzystywanie środka nadzwyczajnego – kasacji, jako trzeciej instancji sądowej. Są podejmowane próby naprawy włoskiego sądownictwa, jak przykładowo ustawa Pinto z 2001 r., która daje stronom prawo do odszkodowania ze względu na przeciągające się postępowanie. Nie przyniosła ona jednak oczekiwanych skutków w postaci skrócenia czasu postępowania sądowego ze względu na brak reformy wymiaru sprawiedliwości (skomplikowana struktura i duża liczba włoskich sądów, tradycyjnie niskie opłaty sądowe). Skutkiem tej ustawy był dalszy wzrost liczby spraw i kosztów budżetowych. Nieskuteczność systemu sądowniczego we Włoszech wymaga kolejnych reform.

Summary

Right to a fair trial in Italy

The access to justice is expressed directly in the part one of the Constitution of the Italian Republic of 1947, entitled “The rights and duties of citizens”. In accordance with Article 24 paragraph. 1 of the Constitution, “everyone can take judicial action to protect individual rights and legitimate interests”. It should be noted that it is a wide range of subjective and objective constitutional regulation, in particular, on the right of access to court, the right to defense and right to a fair and due process (Article 111 of the Constitution). The biggest disadvantages that arises from the functioning of the Italian justice system are multiple violations of the right to a trial within a reasonable time and the usage of the cassation, as a court of third instance. Many attempts to correct the Italian judiciary have been made, for example by the introduction of Pinto Law of 2001, which gives litigants the right to the compensation in case of excessively lengthy judicial proceedings. However, it did not have the expected effect of speeding up the court proceedings because of the lack of necessary judiciary reforms (complicated structures and a large number of courts, traditionally low court fees etc.). The impact of the Law was The result of the Law is further increase in the number of cases and budgetary costs. The inefficiency of Italian justice system is needed to be reformed.

I.

Prawo do sądu stanowi jeden z fundamentalnych instrumentów ochrony wolności i praw człowieka. Zostało ono zagwarantowane w konstytucjach większości państw europejskich. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie w zarysie regulacji prawnych obowiązujących w Republice Włoskiej w zakresie konstytucyjnego prawa do sądu.

O ogromnym znaczeniu prawa do sądu świadczy jego bezpośrednie wyrażenie w art. 24 ust. 1 Konstytucji Włoch z 1947 r. Członkowie Konstytuanty opowiedzieli się za jak najszerszym zakresem podmiotowym i przedmiotowym prawa do sądu. Włoskie rozwiązania w tym zakresie poprzedzały normy przyjęte w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 grudnia 1950 r., którą Italia ratyfikowała 4 sierpnia 1955 r. Duży wpływ na zakres i treść zawartych w konstytucji gwarancji ochrony sądowej miały ówczesne doświadczenia dyktatury faszystowskiej⁵.

Prawo do drogi sądowej, prawo do obrony, zasada domniemania niewinności, zniesienie kary śmierci oraz prawo do sprawiedliwego i rzetelnego procesu są fundamentami włoskiego państwa prawnego, nie budzącymi większych wątpliwości. Zasadniczym problemem jest kwestia rzeczywistego zapewnienia efektywnej ochrony sądowej. Z jednej strony zagwarantowano konstytucyjnie dostęp do wymiaru sprawiedliwości, z którego uprawione podmioty chętnie korzystały ze względu na tradycyjnie niskie koszty sądowe (niedawno podwyższone) czy wysoką liczbę praktykujących prawników (ok. 350 na 100 tys. mieszkańców)⁶, a z drugiej strony stworzono rozbudowany i niewydolny system sądownictwa.

Jedną z istotnych wad włoskiego systemu sądownictwa jest przewlekłość postępowania sądowego, ale i nadmierne korzystanie z odwołania w trybie kasacji, traktowanej w praktyce jako trzecia instancja sądowa. Łatwy dostęp do Sądu Kasacyjnego stał się przyczyną wzrostu liczby toczących się postępowań w sprawach cywilnych z ok. 3 tys. w latach sześćdziesiątych minionego wieku do blisko 100 tys. w 2013 r., z średnią długością postępowania –

⁵ J. Zakrzewska, *Ustrój polityczny Republiki Włoskiej*, Warszawa 1986, s. 8–9.

⁶ G. Esposito, S. Lanau, S. Pompe, *Judicial System Reform in Italy – A Key to Growth*, IMF Working Paper, WP/14/32, February 2014, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp1432.pdf> (1.10.2015).

1200 dni⁷ (dla porównania we Francji jest to ok. 24 tys. spraw, w Niemczech ok. 8 tys. postępowań rocznie).

Słabości włoskiego sądownictwa dobitnie ilustruje nagłośniona przez media decyzja sędziego Alberto Munno z 21 grudnia 2015 r. (II sekcja sądu cywilnego w Taranto) o wyznaczeniu kolejnego terminu rozprawy na 18 stycznia 2019 r. Tak oto uzasadnił swoje działanie: „Piszę już 160 orzeczeń w ciągu roku a Konwencja Praw Człowieka zabrania niewolnictwa i przymusowej pracy”⁸.

II.

We włoskim systemie prawnym gwarancje ochrony sądowej praw jednostki wynikają z art. 24 Konstytucji Włoch⁹. Zgodnie z treścią art. 24 ust. 1 Konstytucji, wszyscy mogą zwrócić się do sądu w celu uzyskania ochrony własnych praw i uzasadnionych interesów. Przepis ten obejmuje zarówno prawo do sądu, jak i obronę praw oraz uzasadnionych interesów. Adresatem tej normy są wszyscy, niezależnie od obywatelstwa, a nie tylko obywatele Włoch. W przepisie tym chodzi nie tylko o techniczną możliwość posiadania obrońcy podczas procesu sądowego, ale również o skuteczny i efektywny udział strony w każdym stadium i w każdej instancji toczącej się jakiegokolwiek procedury sądowej¹⁰. W wyroku z 8 czerwca 2000 r. włoski Sąd Konstytucyjny potwierdził, że cudzoziemcy korzystają z pełni praw podstawowych osoby ludzkiej, do których należy również zaliczyć prawo do obrony. Dotyczy ono nie tylko cudzoziemców, którzy przebywają zgodnie z prawem we Włoszech, ale również tych, którzy są nielegalnie obecni na tym terytorium¹¹.

Bardzo istotna gwarancja wynika z treści art. 24 ust. 2 Konstytucji, zgodnie z którym obrona stanowi nienaruszalne prawo w każdym stadium

⁷ Italy, IMF Country Report No. 14/284, September 2014, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr14284.pdf> (15.10.2015).

⁸ L. Ferrarella, *Giudice rinvia l'udienza al 2019: «Ho troppo lavoro da fare e la schiavitù è proibita»*, „Corriere della Sera”, 4 stycznia 2016 r.

⁹ *Konstytucja Włoch z dnia 27 grudnia 1947 r.*, tłum. Z. Witkowski, Warszawa 2004.

¹⁰ Z. Witkowski, *Ustrój konstytucyjny współczesnych Włoch w aktualnej fazie jego przemian 1989–2004*, Toruń 2004, s. 323.

¹¹ Corte Cost. del 8 giugno 2000, n. 198.

i na każdym etapie postępowania sądowego. Rozwinięcie tych postanowień stanowi art. 25 Konstytucji, który zawiera kolejną gwarancję, że „nikt nie może być wyłączony spod właściwości sądu, któremu podlega z mocy prawa”. Na uwagę zasługuje również treść art. 113 ust. 1 Konstytucji, który stanowi, że przeciwko aktom administracji publicznej zawsze dopuszczalna jest sądowa ochrona praw i uzasadnionych interesów przed organami sądownictwa powszechnego i administracyjnego. Przepis ten przyczynia się do zapewnienia wszystkim, przeciwko komukolwiek, obywatelowi lub organowi administracji publicznej bezwarunkowego dostępu do sądu państwowego¹².

Wśród przepisów Konstytucji mających wpływ na interpretację prawa do sądu należy wskazać art. 2 Konstytucji, a także art. 3 Konstytucji, który proklamuje zasadę równości stron. W wykonaniu tej zasady Republika, zgodnie z treścią art. 24 ust. 3 Konstytucji zapewnia osobom ubogim, za pośrednictwem specjalnych instytucji, środki na występowanie i obronę przed wszystkimi sądami. Konstytucja nakłada na państwo zadanie usunięcia przeszkód natury ekonomicznej, które mogą ograniczać efektywny dostęp do sądu osobom znajdującym się w gorszej sytuacji materialnej. W rezultacie konstytucyjnych uregulowań obrona osób ubogich realizowana jest za pośrednictwem tzw. darmowej pomocy prawnej (*gratuito patrocinio giuridico*). Pomoc ta funkcjonuje w następujący sposób: osoba nie posiadająca wystarczających środków na pokrycie kosztów fachowej pomocy prawnej w procesie administracyjnym, cywilnym bądź karnym może skorzystać z takiej pomocy wybierając adwokata wpisanego na listę adwokatów, którego wynagrodzenie zostanie pokryte przez państwo. Dekret Prezydenta Republiki z 30 maja 2002 r.¹³ w art. 76 ustalił warunki brzegowe skorzystania z instytucji darmowej pomocy prawnej. Zgodnie z jego treścią skorzystać z pomocy może osoba posiadająca roczny dochód podlegający opodatkowaniu podatkiem od dochodów osobistych według ostatniej deklaracji nie przekraczający obecnie kwoty 11528,41 euro. Zgodnie z treścią art. 74 zapewnia się pomoc prawną dla obywateli ubogich, podejrzanych, zatrzymanych i skazanych, ofiar przestępstw, pokrzywdzonych, którzy są stroną w procesie cywil-

¹² P. Perlingieri, F. Criscuolo, *Commento all'art. 24*, [w:] *Commento alla Costituzione italiana*, red. P. Perlingieri, Napoli 1997, s. 131–132.

¹³ Decreto Presidente della Repubblica del 30 maggio 2002, n. 115, (Gazz. Uff. del 15 giugno 2002, n. 139).

nym, w postępowaniu dotyczącym odpowiedzialności cywilnoprawnej lub są cywilnie zobowiązani do zapłaty kary grzywny. Wniosek o ustanowienie darmowej pomocy prawnej mogą złożyć zarówno obywatele włoscy, jak i cudzoziemcy przebywający we Włoszech, apatrydzi, a także stowarzyszenia pożytku publicznego, nie prowadzące działalności gospodarczej. Na uwagę zasługuje fakt, że o darmową pomoc prawną mogą wystąpić podmioty uprawnione na każdym etapie postępowania sądowego, a obejmuje ona wszystkie instancje.

Włoski Sąd Konstytucyjny wielokrotnie zajmował się prawem do sądu w aspekcie prawa do obrony. W wyroku z 10 października 1979 r. uznał, że ogólna norma zawarta w art. 24 ust. 2 Konstytucji, rozumiana jest jako gwarancja prawa do sądu każdego stopnia i w każdej procedurze sądowej¹⁴. Zarówno w doktrynie, jak i w praktyce orzeczniczej Sądu Konstytucyjnego podkreśla się, że zasady, które gwarantują realizację prawa do obrony w znaczeniu formalnym mają za zadanie realizację tzw. „sprawiedliwego procesu”, zapewniając skuteczność bardziej zrównoważonej kontradyktoryjności i równości materialnej pomiędzy oskarżeniem a obroną¹⁵. Sąd Konstytucyjny w wyroku z 23 listopada 1960 r.¹⁶ potwierdził konstytucyjną zasadę zgodnie z którą „wszyscy mogą działać przed sądem w obronie swoich słusznych praw i interesów, a prawo do obrony stanowi nienaruszalne prawo na każdym etapie postępowania i musi pozostać wykonalnym dla wszystkich, niezależnie od różnic w zakresie warunków osobowych lub socjalnych”.

III.

Ważną gwarancją dla stron postępowania sądowego stanowi art. 24 ust. 4 Konstytucji, zgodnie z którym ustawa określa warunki i sposoby naprawienia omyłek sądowych. Obowiązek naprawienia szkody za błąd sądowy obciąża skarb państwa, przy czym samo naprawienie szkody oderwano od ewentualnego bezprawnego działania sędziego. Należy jednak podkreślić, że obo-

¹⁴ Corte Cost. del 10 ottobre 1979, n. 125.

¹⁵ Corte Cost. del 18 giugno 2001, n. 182.

¹⁶ Corte Cost. del 23 novembre 1960, n. 67.

wiązek odszkodowawczy ograniczony został do postępowań w sprawach karnych i pod warunkiem, że w ramach sądowego postępowania kontrolnego stwierdzone zostały błędy¹⁷. Ustawą z 23 maja 1960 r.¹⁸ zmodyfikowano postanowienia kodeksu procedury karnej, wprowadzając zasady naprawienia omyłek sądowych. Obecnie zasady te uregulowane są w art. 643 i 644 kodeksu procedury karnej. Stosownie do postanowień art. 643 k.p.k. kto został uniewinniony w drodze kontroli instancyjnej, ma co do zasady prawo do odszkodowania stosownie do długości odbywania kary lub zamknięcia oraz konsekwencji personalnych i rodzinnych wynikających ze skazania. Z kolei art. 644 k.p.k. dotyczy odszkodowania w przypadku śmierci skazanego przed rozpoczęciem postępowania odwoławczego. W tym przypadku prawo do odszkodowania dotyczy małżonka, zstępnych i wstępnych, braci i siostry, a także krewnych pierwszego stopnia i osoby związane węzłem adopcji ze zmarłym. Kwestie związane z naprawieniem szkody wyrządzonej przez sądy reguluje również ustawa z 27 lutego 2015 r., określająca zasady odpowiedzialności cywilnej sędziów¹⁹, modyfikująca postanowienia ustawy z 13 kwietnia 1988 r., nr 11 w tej dziedzinie. Odpowiedzialność unormowana w powyższych aktach normatywnych odnosi się do osób wykonujących wymiar sprawiedliwości w sądownictwie zwykłym, administracyjnym, wieczystoksięgowym, wojskowym lub specjalnym, niezależnie od charakteru pełnionej funkcji. Dotyczy to także osób „z zewnątrz” wykonujących działalność sądowniczą.

IV.

Stosownie do postanowień art. 101 ust. 1 Konstytucji sprawiedliwość jest wymierzana w imieniu ludu. Artykuł ten proklamuje jedną z podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości, a mianowicie, iż sędziowie podlegają jedynie ustawie. Podległość sędziów ustawie oznacza, że sędziowie mają bezwarunkowy obowiązek stosowania ustawy, co oznacza, że w żadnym wypadku

¹⁷ *La giurisdizione nell'esperienza giurisdizionale contemporanea*, red. R. Martino, Giuffrè Editore 2008, s. 374.

¹⁸ Legge del 23 maggio 1960, n. 504, (Gazz. Uff. del 7 giugno 1960, n. 139).

¹⁹ Legge del 27 febbraio 2015, n. 18, (Gazz. Uff. del 4 marzo 2015, n. 52).

nie mogą odmówić jej stosowania, z wyjątkiem sytuacji, w której mają wątpliwości co do jej konstytucyjności²⁰.

Konstytucja w art. 107 ust. 1 gwarantuje nieusuwalność sędziów. Sędziowie nie mogą zostać zwolnieni lub zawieszani w służbie ani przeniesieni do innych siedzib albo na inne stanowiska, jak tylko w następstwie decyzji Najwyższej Rady Sądownictwa, podjętej albo z powodów określonych przez prawo o organizacji wymiaru sprawiedliwości, albo za ich zgodą. Zasada ta stanowi jedną z podstawowych gwarancji niezawisłości sędziowskiej. W tym miejscu podnieść należy, że już przed wejściem w życie włoskiej Konstytucji ustawodawczy dekret królewski z 31 maja 1946 r.²¹ regulował szereg gwarancji niezawisłości sędziowskiej. W szczególności w art. 1 dekret stanowił, że sędziowie mogą być pozbawieni funkcji i wynagrodzenia, przebywać na urlopie, pozostawać w dyspozycyjności lub w odpoczynku, lub być przeniesieni do innej siedziby lub do wykonywania innych funkcji, wyłącznie w przypadkach i w formach w nim przewidzianych. Do takich wyjątkowych sytuacji należało przeniesienie w stan spoczynku z powodu osiągnięcia przez sędziego 70 roku życia, zwolnienie ze służby ze względu na stan zdrowia spowodowany np. chorobą psychiczną, przeniesienie na wniosek sędziego, usunięcie lub zawieszenie w wykonywaniu funkcji jako konsekwencja postępowania dyscyplinarnego.

W myśl art. 102 Konstytucji, funkcje sądownicze są wykonywane przez sądy powszechne, tworzone i regulowane na mocy postanowień dotyczących organizacji wymiaru sprawiedliwości. Z powyższej regulacji wynika, że funkcje sądownicze stanowią jeden z przejawów suwerenności państwa²². Zwrócić należy uwagę na dyspozycję art. 102 ust. 2 Konstytucji, który nie pozwala na powoływanie sędziów nadzwyczajnych ani sędziów specjalnych. Konstytucja dopuszcza wyłącznie możliwość tworzenia przy organach sądownictwa powszechnego wydziałów specjalizujących się w określonych sprawach, z udziałem obywateli o odpowiednich kwalifikacjach, nie zatrudnionych w sądownictwie.

²⁰ P. Perlingieri, A. Federico, *Commento all'art. 101*, [w:] *Commento alla Costituzione italiana*, red. P. Perlingieri, Napoli 1997, s. 701.

²¹ Regio Decreto Legislativo del 31 maggio 1946, n. 511, (Gazz. Uff. del 22 giugno 1946, n. 136).

²² *Ibidem*, s. 699.

V.

W celu usprawnienia postępowania sądowego ustawa konstytucyjna z 23 listopada 1999 r.²³ wprowadziła zmiany do art. 111 Konstytucji zawartego w Rozdziale II Tytułu IV „Sądownictwo” poprzez dodanie pięciu nowych ustępów zawierających podstawowe gwarancje sprawiedliwego procesu²⁴. Wśród nich znalazły się: zasada wyłączności ustawy w dziedzinie regulowania wymiaru sprawiedliwości („sprawiedliwy proces regulowany przez ustawę” – art. 111 ust. 1 Konstytucji), bezstronność sędziego, zasada kontradiktoryjności, zasada uzasadnionego okresu trwania procesu, zasada równości stron procesu, a w szczególności równości pomiędzy prokuratorem a obrońcą oskarżonego, obowiązek niezwłocznego poinformowania osoby oskarżonej o istocie i motywach oskarżenia, zapewnienie osobie oskarżonej rzeczywistej możliwości dysponowania czasem i warunkami, niezbędnymi do przygotowania swojej obrony, prawo oskarżonego do przesłuchania w obecności sędziego osób świadczących przeciwko niemu oraz prawo wzywania na przesłuchanie na swą obronę osób na tych samych warunkach na jakich wzywane są osoby mające świadczyć na korzyść oskarżenia, jak również możliwość pozyskiwania każdego innego dowodu na swoją rzecz, prawo oskarżonego do posługiwania się językiem który rozumie, polegające na możliwości wspomaganie oskarżonego przez tłumacza, jeśli nie rozumie on lub nie mówi językiem używanym w procesie. Prawo to obejmuje zarówno tłumaczenie na język włoski, jak również niemiecki lub ladyński, który używa się w postępowaniach pierwszego stopnia w Górnej Adydze, zgodnie z dekretem Prezydenta Republiki z 15 lipca 1988 r.²⁵ Za Z. Witkowskim uznać należy, że istnienie konstytucyjnych zasad wymiaru sprawiedliwości świadczy o demokratycznym charakterze konstytucji, państwa i jego instytucji²⁶.

W tym miejscu wypada przypomnieć, że włoski Sąd Konstytucyjny przed wejściem w życie zmian dotyczących art. 111 Konstytucji wielokrot-

²³ Legge costituzionale 23 novembre 1999 n. 2, (Gazz. Uff. 23 dicembre 1999, n. 300).

²⁴ G. de Vergottini, *Geneza i ewolucja konstytucji Republiki Włoskiej*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 6, s. 39.

²⁵ Decreto Presidente della Repubblica del 15 luglio 1988, n. 574, (Gazz. Uff. 8 maggio 1989, n. 105).

²⁶ Z. Witkowski, *Ustrój konstytucyjny współczesnych Włoch...*, s. 323.

nie zajmował się problematyką sprawiedliwego procesu. Sąd Konstytucyjny w swojej praktyce orzeczniczej skonstruował koncepcję sprawiedliwego procesu w oparciu o zasady wynikające z pierwszej części Konstytucji²⁷. I tak w wyroku z 13 maja 1996 r.²⁸ uznał, że parametry konstytucyjne, na które powołują się sędziowie krajowi zbieżne są z tym, co wiele razy sąd konstytucyjny wskazywał jako sprawiedliwy proces, o którym mowa w Konstytucji. Wśród zasad sprawiedliwego procesu podstawowe miejsce zajmuje zasada bezstronności sędziego, bez której reguły i gwarancje procesowe straciłyby swoje znaczenie.

Z art. 111 ust. 1 Konstytucji wynika, że wymiar sprawiedliwości urzeczywistnia się w sprawiedliwym procesie regulowanym przez ustawę. Konstytucja określa zatem ustawę, jako jedyny akt, który może określać zasady sprawiedliwego procesu. Jednym z elementów sprawiedliwego procesu jest rozsądny termin postępowania rozstrzygnięcia sprawy. Przesłanka długości trwania procesu stanowi pochodną podpisanej przez Włochy Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 grudnia 1950 r.²⁹, a w szczególności jej art. 6. Na marginesie zauważyć należy, że Trybunał w Strasburgu nie ustalił dotychczas ścisłych granic, w których termin rozpatrzenia sprawy można uznać za rozsądny, podkreślając że ocena okoliczności zależy od konkretnego przypadku³⁰.

Według postanowień art. 111 ust. 2 Konstytucji każdy proces prowadzony jest w oparciu o zasadę kontradyktoryjności oraz na warunkach równości między stronami przed bezstronnym sędzią. W zakresie rozwiązań mających na celu zapewnić rozsądny czas trwania procesu, Konstytucja odsyła do ustawy. Istotny w tym kontekście jest art. 117 ust. 2 lit. 1 Konstytucji, który przyznaje Państwu ustawodawstwo wyłączne w sprawach sądownictwa i norm proceduralnych, systemu sądowego cywilnego i karnego, a także sądownictwa administracyjnego. Z przepisem tym skorelowana jest treść

²⁷ D. Bonfietti, G. Calvi, G. Russo, S. Senese, *Inserimento dei principi del giusto processo nell'articolo 111 della Costituzione*, „Questione giustizia” 2000, nr 1, s. 70.

²⁸ Corte Cost. del 13 maggio 1996, n. 155.

²⁹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 grudnia 1950 r., ratyfikowana przez Włochy ustawą 4 sierpnia 1955, n. 848.

³⁰ A. Pagiela, *Zasada „fair trial” w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2003, z. 2, s. 135.

art. 125 Konstytucji, który określa, że to w regionie tworzone są organy sądownictwa administracyjnego pierwszej instancji, zgodnie z porządkiem ustalonym przez ustawę Republiki.

Na prawo do sprawiedliwego procesu składa się szereg gwarancji uniwersalnych takich jak równość wobec prawa (art. 3), domniemanie niewinności (art. 27), gwarancje wolności osobistej (art. 13), prawo do obrony na każdym stadium i na każdym etapie postępowania sądowego (art. 24), a także gwarancje niezawisłości sędziowskiej (art. 101)³¹. Nowa redakcja art. 111 Konstytucji zakłada, że w procesie karnym ustawa gwarantuje, że osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa zostanie w jak najkrótszym czasie poinformowana o motywach i naturze oskarżenia, a także będzie miała możliwość przed sądem osobiście przesłuchać osoby na swoją obronę na takich samych warunkach jak oskarżenie, a także przedstawiać inne środki dowodowe na swoją korzyść³².

Stosownie do treści art. 111 ust. 4 Konstytucji proces karny w zakresie formułowania dowodu jest prowadzony na podstawie zasady kontrykcyjności. Wina oskarżonego nie może być stwierdzona na podstawie wyjaśnień udzielonych przez osobę, która z własnej woli uchyliła się w procesie od udzielenia odpowiedzi na pytania zadane przez oskarżonego albo przez jego obrońcę. Reguła zakreślona tym przepisem nie stanowi prawa indywidualnego jednostki, jak w normie wyrażonej w art. 111 ust. 3 Konstytucji, ale traktowana jest jako gwarancja obiektywna stanowiąca warunek prawidłowości procesu³³.

W art. 111 ust. 6 Konstytucja przewiduje obowiązek uzasadniania wszystkich orzeczeń sądowych. Zasada ta stanowi gwarancję prawa do obrony, a także zapewnia system kontroli „wewnętrznej” pozwalając sędziemu na zweryfikowanie swojego toku decyzyjnego, jak również stanowi element kontroli „zewnętrznej” w kontroli instancyjnej³⁴.

³¹ V. Pugliese, *Il diritto del difesa del minore e il giusto processo*, „Archivio della nuova procedura penale” 2000, nr 4, s. 358.

³² E. Zaffalon, *„Giusto processo” ed informazione di garanzia (1)*, „Archivio della nuova procedura civile” 2000, nr 6, s. 593.

³³ P. Ferrua, *Il processo penale dopo la riforma dell’art. 111 della Costituzione*, „Questione giustizia” 2000, nr 1, s. 54–55.

³⁴ D. Turoni, *La motivazione della sentenza civile di primo grado. Rapporto con l’istruttoria svolta, ragionamento probatorio, forme abbreviate*, www.academia.edu (1.10.2015).

Konstytucja w żadnym ze swoich postanowień nie proklamuje zasady dwuinstancyjności postępowania sądowego. Przewiduje natomiast możliwość odwołania do Sądu Kasacyjnego. Gwarantując wolność osobistą jednostce, ustawodawca konstytucyjny wprowadził szczególną ochronę dla niej w postaci nadzwyczajnego środka, jakim miała być kasacja. W myśl art.111, ust.7, „przeciwko wyrokom i postanowieniom dotyczącym wolności osobistej, orzeczonym przez organy sądownictwa powszechnego lub szczególnie zawsze jest dopuszczalne odwołanie w trybie kasacji z powodu naruszenia ustawy”. Należy zwrócić uwagę, że celem powyższego przepisu miało być wprowadzenie szczególnego środka ochrony sądowej w sprawach dotyczących wolności osobistej.

VI.

W kontekście zagwarantowania jednostce konstytucyjnego prawa do sądu warto zwrócić uwagę na wprowadzone stosunkowo niedawno przepisy dotyczące mediacji, stanowiącej alternatywną metodę rozwiązywania sporów. Przepisy te przyczyniają się do wzrostu wykorzystania tej metody rozwiązywania sporów, co w rezultacie odciąża sądownictwo powszechne. Dekretem ustawodawczym z 4 marca 2010 r. nr 28³⁵ ustanowiono system mediacji w sprawach cywilnych i handlowych. Stosownie do postanowień art. 2 ust. 1 w/w dekretu każdy może zwrócić się do mediatora z wnioskiem o rozstrzygnięcie sporu cywilnego lub handlowego, dotyczącego uprawnień, którymi strony mogą dowolnie rozporządzać. Dekret zastrzega, że procedura mediacji nie może trwać dłużej niż 3 miesiące, licząc od dnia złożenia wniosku o mediację lub od upływu terminu wyznaczonego przez sędziego do jego złożenia (art. 6). Ministerstwo Sprawiedliwości prowadzi rejestr organizacji zajmujących się mediacją (*registro degli organismi di mediazione*), w którym umieszczone są organizacje o charakterze publicznym lub prywatnym specjalizujące się w mediacji.

Z danych gromadzonych przez Ministerstwo Sprawiedliwości wynika, że czas trwania postępowania mediacyjnego jest krótszy niż postępowania sądowego. Przykładowo w 2013 r. przeciętny czas trwania postępowania są-

³⁵ Decreto legislativo del 4 marzo 2010, n. 28, (Gazz. Uff. del 5 marzo 2010 n. 53).

dowego w sprawach cywilnych w pierwszej instancji wynosił 844 dni (2 lata i 4 miesiące), a postępowania mediacyjnego 63 dni w przypadku nie zawarcia ugody pomiędzy stronami i 83 dni w przypadku jej zawarcia³⁶.

Średni czas trwania postępowania sądowego w niektórych sprawach przekracza okres 3 lat, a nawet 6 lat w sprawach spadkowych³⁷. Co więcej, postępowania w sądach apelacyjnych wynoszą 1061 dni (2 lata i 11 miesięcy), a w sądownictwie kasacyjnym 1222 dni (3 lata i 4 miesiące)³⁸. W rezultacie średni czas trwania postępowania sądowego w trzech instancjach wynosi 3127 dni (8 lat i 7 miesięcy). Zauważyć przy tym należy, że w ostatnich latach obserwuje się we Włoszech zauważalny spadek liczby spraw cywilnych w toku. W 2014 r. spadek ten wyniósł 15% w stosunku do 2009 r., a spowodowany jest prawdopodobnie spadkiem ilości sporów oraz wzrostem kosztów związanych z rozpoczęciem postępowania³⁹. Jeśli chodzi o inne sposoby rozwiązywania sporów, to ustawa z 12 września 2014 r.⁴⁰ w art. 2 przewiduje możliwość zawarcia porozumienia przez małżonków, które dotyczyć będzie separacji lub rozwiązania efektów cywilnych małżeństwa, jak również zmianę warunków separacji lub rozwodu.

Włoskie sądy wielokrotnie przekraczały rozsądny czas trwania postępowania, co skutkowało dużą ilością skarg, kierowanych przez obywateli włoskich do Trybunału w Strasburgu. Remedium na tę bolączkę systemu miało być uchwalenie ustawy z 24 marca 2001 r. „W sprawie zasądzenia słusznego zadośćuczynienia w razie naruszenia wymogu przeprowadzenia postępowania w rozsądnym terminie i zmiany art. 375 Kodeksu postępowania cywilne-

³⁶ Raport Ministerstwa Sprawiedliwości „Mediacja cywilna (ex dekret ustawodawczy 28/2010. Dane statystyczne za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2014”, <https://webstat.giustizia.it/Analisi%20e%20ricerche/Mediazione%20civile%20al%2031%20dicembre%202014.pdf> (1.10.2015).

³⁷ Raport Ministerstwa Sprawiedliwości ze spotkania z przedstawicielami Najwyższej Rady Sądownictwa „Ocena zmian w trybunałach” („*Misurare performance dei tribunali*”), https://webstat.giustizia.it/Analisi%20e%20ricerche/Performance_tribunali_italiani_settore_civile.pdf, (1.10.2015).

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Legge del 12 settembre 2014, n. 132 Misure urgenti di degiurisdizionalizzazione ed altri interventi per la definizione dell'arretrato in materia di processo civile, (Gazz. Uff. del 12 settembre 2014, n. 212).

go” (tzw. ustawa *Pinto*, zwana od nazwiska jej autora)⁴¹. Celem ustawy było wprowadzenie rozwiązań prawnych umożliwiających przyspieszenie postępowań sądowych. Ustawa *Pinto* wprowadziła instytucję skargi na przewlekłość postępowania sądowego oraz zadośćuczynienie za szkodę o charakterze majątkowym i niemajątkowym wyrządzoną przekroczeniem rozsądnego terminu rozstrzygnięcia sprawy stanowiącą naruszenie art. 6 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. U źródeł uchwalenia ustawy *Pinto* leżało przekonanie, że ustawa obok celów kompensacyjnych doprowadzi również do szybszego wydawania wyroków przez sędziów w sprawach cywilnych i administracyjnych⁴². Z raportu Komisji ds. Oceny Wydajności Wymiaru Sprawiedliwości (CEPEJ) Rady Europy za 2014 r. wynika, że największa liczba spraw będących w toku znajduje się w sądach włoskich, ukraińskich, tureckich, rosyjskich, greckich i rumuńskich⁴³.

Obecnie, zgodnie z treścią art. 2 ust. 1 w/w ustawy każdy, kto ponosi szkodę majątkową lub moralną w wyniku naruszenia Konwencji, z powodu nie spełnienia wymogu rozsądnego czasu trwania postępowania jest uprawniony do słusznego zadośćuczynienia. Uważa się, że rozsądny czas trwania postępowania został zachowany, jeśli proces nie trwał dłużej niż trzy lata w pierwszej instancji, dwa lata w drugiej instancji i rok w przypadku oceny legalności konstytucyjnej (*giudizio sulla legittimità*). Z kolei w postępowaniu egzekucyjnym rozsądny termin uznaje się za dochowany w przypadku, gdy procedura zakończyła się w terminie trzech lat, a sześć lat w przypadku postępowania upadłościowego. Z danych Ministerstwa Sprawiedliwości opublikowanych w 2014 r. wynikało, że dopuszczalny termin długości postępowania sądowego został przekroczony w ponad 600.000 spraw rozpatrywanych w pierwszej instancji, w drugiej w około 120.000 spraw, a na etapie kasacji w około 25.000 spraw. Wynika z tego, że od czasu wejścia w życie ustawy *Pinto* odszkodowania już wypłacone z tytułu przedłużających się

⁴¹ Legge del 24 marzo 2001, n. 89, (Gazz. Uff. n. 78 del 3 aprile 2001, n. 78).

⁴² A.G. Lana, *I tempi del processo e l'equa riparazione a tre anni dall'entrata in vigore – della c.d. legge Pinto*, „Diritti dell'uomo: Cronache e battaglie” 2004, nr 1, s. 10.

⁴³ Raport Europejskiej Komisji ds. Oceny Wydajności Wymiaru Sprawiedliwości (CEPEJ) „Europejskie systemy wymiaru sprawiedliwości – Edycja 2014 (dane 2012) – Wydajność i jakość wymiaru sprawiedliwości”, http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/2014/Rapport_2014_en.pdf, (16.10.2015).

postępowań sądowych oscylują na poziomie 316 mln euro, z zastrzeżeniem dalszych 406 milionów, które będą musiały zostać zapłacone⁴⁴.

Jeśli chodzi o tryb postępowania w sprawach o wypłatę roszczenia dotyczącego słusznego zadośćuczynienia, to skargę wnosi się do sądu apelacyjnego, w którym zasiada sędzia mający kompetencję, na podstawie art. 11 Kodeksu postępowania karnego, do orzekania w sprawach dotyczących członków wymiaru sprawiedliwości w rejonie, w którym sprawa, w której zarzucono naruszenie została rozpatrzona, bądź umorzona co do meritum lub nadal się toczy (art. 3 ust.1). Ustawa Pinto wyznacza czas trwania postępowania w sprawie skargi, precyzując w art. 3 ust. 6, iż sąd wydaje orzeczenie w ciągu czterech miesięcy od złożenia skargi. Strona postępowania może wnieść skargę w trakcie postępowania, któremu zarzucono naruszenie lub w ciągu sześciu miesięcy od uprawomocnienia się orzeczenia kończącego postępowanie (art. 4). Jak wskazano w wyroku ETPCz z 29 marca 2006 r. w sprawie Scordino p. Włochom⁴⁵ wprowadzenie środka krajowego w postaci skargi na przewlekłość postępowania nie zmieniło niestety rzeczywistego problemu występującego we Włoszech, a mianowicie faktu, że długość postępowania we Włoszech nadal jest nadmierna. Ponadto Trybunał podkreślił, że zaoszczędziło to mu pracy polegającej na stwierdzaniu naruszeń, ale to zadanie zostało przekazane sądom apelacyjnym, które już wtedy były przeciążone, a co za tym idzie mając na względzie zdarzające się różnice pomiędzy orzecznictwem Sądu Kasacyjnego i orzecznictwem Trybunału, Trybunał jest znowu zmuszony do orzekania w kwestii istnienia naruszeń.

Ustawa *Pinto* przyznaje jednostce prawo występowania do sądu apelacyjnego w celu uzyskania odpowiedniego odszkodowania za szkody majątkowe i niemajątkowe poniesione w wyniku naruszenia prawa strony do rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie. Poszkodowany zamiast zaczynać długi i skomplikowany proces może wystąpić z powództwem przeciwko państwu włoskiemu, poprzez złożenie pozwu wprost do ministra sprawiedliwości (w przypadku procesów odbywanych przed sędzią powszechnym), ministra

⁴⁴ Raport Ministerstwa Sprawiedliwości ze spotkania z przedstawicielami Najwyższej Rady Sądownictwa „Ocena zmian w trybunałach” („*Misurare performance dei tribunali*”), https://webstat.giustizia.it/Analisi%20e%20ricerche/Performance_tribunali_italiani_settore_civile.pdf, (16.10.2015).

⁴⁵ Wyrok ETPCz z 29 marca 2006 r. w sprawie *Scordino* p. Włochom, skarga nr 36813/97.

obrony (przed sędzią sądu wojskowego) lub prezesa Rady Ministrów (w innych przypadkach). Wyłączono z zakresu ustawy postępowanie przed sędzią skarbowym, ograniczając występowanie ze skargą w przypadku odpowiedzialności karnej. Skarga powinna spełniać warunki pisma procesowego i może zostać złożona w trakcie trwania postępowania sądowego lub po jego zakończeniu.

Dekret ustawodawczy z 11 września 2002 r. numer 201⁴⁶ zmienił w znaczący sposób procedurę wprowadzoną przez ustawę Pinto. Zgodnie z art. 1 w/w dekretu skarga powinna zostać złożona w terminie 90 dni od dnia w którym jednostka wystąpiła do państwowej adwokatury okręgowej (*Avvocatura Distrettuale dello Stato*) w okręgu sądu apelacyjnego, w którym odbywał się lub odbywa proces którego dotyczy skarga. Przyznano jednostce prawo do samodzielnej obrony bez udziału adwokata oraz nałożono na stronę obowiązek poniesienia kosztów obrony prawnej. Dekret ustawodawczy z 11 września 2002 r. nie został jednak zmieniony przez parlament w ustawę⁴⁷. Podkreślić należy, iż parlament posiada swobodę zarówno w udzielaniu rządowi delegacji, jak i jej wycofywaniu⁴⁸.

Ustawą nr 98 z 2013 r. (nazywaną *Decreto del Fare*) zostały przyjęte kolejne zmiany, mające na celu usprawnienie włoskiego wymiaru sprawiedliwości. Polegały one m.in. na zwiększeniu personelu w kancelariach sądowych poprzez wprowadzenie stażu w sądach dla urzędników z wykształceniem prawniczym, którzy mieli pomagać w pracy sędziom, przewidziano 400 dodatkowych etatów sędziowskich w sądach apelacyjnych, wprowadzono, obowiązkową mediację (w 2012 r. uznana za niekonstytucyjną, ale w 2013 r. ponownie wprowadzona). We wrześniu 2013 r. rząd przedstawił założenia następnych działań w kierunku reformy sądownictwa powszechnego („*Destinazione Italia*”), które powinny być stopniowo zrealizowane do 2020 r. Do najważniejszych z nich należą: objęcie jurysdykcją sądów handlowych wszystkich spraw handlowych, wprowadzenie ograniczeń w odniesieniu

⁴⁶ Il Decreto Legislativo 11 settembre 2002 r., n. 201, (Gazz. Uff. n. 219 z 18 września 2002).

⁴⁷ Zgodnie z art. 76 Konstytucji Włoch „wykonywanie funkcji ustawodawczej może zostać przekazane rządowi tylko pod warunkiem określenia zasad i kierunkowych wytycznych oraz tylko na określony czas i dla określonych spraw”.

⁴⁸ Z. Witkowski, *Ustrój konstytucyjny współczesnych Włoch...*, s. 199; Z. Witkowski, *System konstytucyjny Włoch*, Warszawa 2000, s. 80.

do możliwości wniesienia apelacji, zniesienie wymogu uczestniczenia prawników w postępowaniu mediacyjnym, rozszerzenie kompetencji sędziów pokoju, cyfryzacja postępowania cywilnego (*processo telematico civile*)⁴⁹.

Odformalizowanie i cyfryzacja postępowania cywilnego, stopniowo realizowane od 2014 r. przyczyniły się do usprawnienia działania zwłaszcza sądów apelacyjnych.

Tabela 1. Średni czas trwania postępowań cywilnych we Włoszech (w dniach)

	2012–2013	2013–2014	2014–2015	Stosunek c/a
Sąd Kasacyjny	1159	1286	1427	+23,2%
Sądy apelacyjne	914	869	819	-10,4%
Trybunały	395	401	389	-1,4%
Sędziowie pokoju	331	322	348	+5,1%

Źródło: Sprawozdanie Pierwszego Prezesa Sądu Kasacyjnego Giovanniego Canzio o stanie administracji wymiaru sprawiedliwości w 2015 r., 28 styczeń 2016, http://www.cortedicassazione.it/cassazione-resources/resources/cms/documents/Relazione_sull_amministrazione_della_Giustizia_anno_2015_deL_Primo_Presidente_Giovanni_Canzio.pdf, s. 49, (1.02.2016).

Tabela 2. Średni czas trwania postępowań karnych we Włoszech (w dniach)

	2012–2013	2013–2014	2014–2015	Stosunek c/a
Sąd Kasacyjny	197	202	220	+11,6%
Sądy apelacyjne	844	910	943	+11,4%
Trybunały	358	369	375	+4,7%
Prokuratury	380	376	394	+37%
Sędziowie pokoju	271	294	304	+12,0

Źródło: Sprawozdanie Pierwszego Prezesa Sądu Kasacyjnego Giovanniego Canzio o stanie administracji wymiaru sprawiedliwości w 2015 r., 28 styczeń 2016, http://www.cortedicassazione.it/cassazione-resources/resources/cms/documents/Relazione_sull_amministrazione_della_Giustizia_anno_2015_deL_Primo_Presidente_Giovanni_Canzio.pdf, s. 52, (1.02.2016).

⁴⁹ G. Esposito, S. Lanau, S. Pompe, *Judicial System Reform in Italy – A Key to Growth*, IMF Working Paper, WP/14/32, February 2014, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp1432.pdf>, s. 10–11, (1.10.2015).

Jednym z największych wyzwań dla włoskiego sądownictwa w następnych latach będzie konieczność reformy działania Sądu Kasacyjnego. Jak słusznie zauważył Giovanni Canzio, pierwszy prezes Sądu Kasacyjnego, w swoim przemówieniu rozpoczynającym nowy rok sądowy 2016 (Inaugurazione dell'Anno Giudiziario, 28 stycznia 2016 r.): „Sąd Kasacyjny zmierza w kierunku coraz głębszego i widocznego kryzysu swojego funkcjonowania i tożsamości”⁵⁰. Również dane z 2015 r. potwierdzają trwający od wielu lat patologiczny proces impotencji Sądu Kasacyjnego⁵¹. Obserwuje się nadal wysoką liczbę wnoszonych spraw (sprawy cywilne 29966, sprawy karne 53539), największą w historii liczbę toczących się postępowań przed Sądem Kasacyjnym (sprawy cywilne 104561, sprawy karne 35980), a w konsekwencji wydłużenie czasu trwania postępowania (sprawy cywilne 44,4 miesiące a sprawy karne 7 miesięcy i 9 dni). Próby usprawnienia pracy Sądu Kasacyjnego nie przyniosły oczekiwanych rezultatów., dlatego zdaniem Giovanniego Canzio dostrzegalna jest zmiana charakteru tego organu poprzez „stopniowy proces przesunięcia z pozycji sądu „precedensu” w kierunku skromniejszej roli „sądu rewizyjnego czy trzeciej instancji”⁵².

VII.

W niniejszym artykule zostały poruszone wybrane kwestie związane z konstytucyjnym prawem do sądu we Włoszech. Rozwiązania przyjęte w Konstytucji z 1947 r. stanowią do dziś podstawę włoskiego państwa prawnego. Jedynie art. 111 konstytucji został znowelizowany w 1999 r., w zakresie prawa do sprawiedliwego procesu (*giusto processo*).

⁵⁰ Intervento del Primo Presidente dott. Giovanni Canzio per la cerimonia di inaugurazione dell'anno giudiziario 2016, http://www.cortedicassazione.it/cassazione-resources/resources/cms/documents/Intervento_deL_Primo_Presidente_dott_Giovanni_Canzio.pdf (1.02.2016).

⁵¹ Sprawozdanie Pierwszego Prezesa Sądu Kasacyjnego Giovanniego Canzio o stanie administracji wymiaru sprawiedliwości w 2015 r., 28 styczeń 2016, http://www.cortedicassazione.it/cassazione-resources/resources/cms/documents/Relazione_sull_amministrazione_della_Giustizia_anno_2015_deL_Primo_Presidente_Giovanni_Canzio.pdf, s. 52 (1.02.2016).

⁵² Intervento del Primo Presidente dott...

Pod względem konstytucyjnych gwarancji prawa dostępu do sądu, prawa do obrony czy prawa do uczciwego procesu, państwo włoskie nie odbiega od standardów międzynarodowych. Zasadniczym problemem jest nieskuteczność i powolność włoskiego wymiaru sprawiedliwości, którego egzemplifikacją jest największa liczba naruszeń zasady rozsądnego czasu trwania postępowania w myśl art. 6 Europejskiej Konwencji. We Włoszech potrzeba ponad 8 lat, aby sprawa została rozstrzygnięta przez trzy instancje sądowe (uwzględniając dość powszechnie korzystanie ze skargi kasacyjnej). Długość postępowania i związane z nim koszty mają szczególne znaczenie w obliczu trwającego kryzysu gospodarczego.

Należy również zwrócić uwagę na inne wady systemowe włoskiego sądownictwa, które w mniejszym stopniu były eksponowane w niniejszym tekście. Do nich można zaliczyć skostniałą strukturę sądów, w niektórych wypadkach pamiętającą okres napoleoński, nadmierny formalizm, niewystarczającą liczbę personelu administracyjnego i zarządzającego, powolny proces informatyzacji, wysoki poziom korupcji.

„Kryzys prymatu ustawy nakłada przede wszystkim na ustawodawcę wykonywanie *ars legiferandi* z dużą wiedzą, formułując normy jasne, precyzyjne, zrozumiałe”⁵³. W tym aspekcie należy podkreślić problem częstych i nieprzemyślanych zmian przepisów prawnych, dokonywanych przez elity rządzące, pod wpływem aktualnych okoliczności społeczno-ekonomicznych. Szczególnym przykładem powyższego procesu jest okres rządów Silvio Berlusconi i uchwalanie przez parlament korzystnych dla niego rozwiązań prawnych, tzw. *leggi ad personam*. Ówczesne zmiany, zwłaszcza w kodeksie postępowania karnego, żonglowanie instytucją przedawnienia czy usunięcie z procedury niektórych przestępstw (np. fałszownia bilansów handlowych) przyczyniło się do uniknięcia przez premiera (i nie tylko) konsekwencji przegrania procesu. Trudno w tym względzie, przeciętnemu obywatelowi wierzyć w formułę wypisaną w każdej włoskiej sali sądowej – „Prawo jest równe dla wszystkich”.

⁵³ Ibidem.

Literatura

- Bokszczanin I., *Reforma instytucji politycznych Republiki Włoskiej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Warszawa 2004.
- Borella G., *Il giusto e l'utile. L'efficienza e la crisi del diritto al processo*, <http://www.altalex.com/documents/news/2013/10/07/il-giusto-e-l-utile-l-efficienza-e-la-crisi-del-diritto-al-processo>, (1.10.2015).
- Bonfietti D., Calvi G., Russo G., Senese S., *Inserimento dei principi del giusto processo nell'articolo 111 della Costituzione*, „Questione giustizia” 2000, nr 1.
- De Vergottini G., *Geneza i ewolucja konstytucji Republiki Włoskiej*, „Przegląd Sejmowy” 2007 nr 6.
- Ferrua P., *Il processo penale dopo la riforma dell'art. 111 della Costituzione*, „Questione giustizia” 2000, nr 1.
- Esposito G., Lanau S., Pompe S., *Judicial System Reform in Italy – A Key to Growth*, IMF Working Paper, WP/14/32, February 2014, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp1432.pdf> (1.10.2015).
- Gaca A., Witkowski Z., *Podstawy ustroju konstytucyjnego Republiki Włoskiej*, Toruń 2012.
- Konstytucja Włoch z dnia 27 grudnia 1947 r.*, tłum. Z. Witkowski, Warszawa 2004.
- Lana A.G., *I tempi del processo e l'equa riparazione a tre anni dall'entrata in vigore – della c.d. legge Pinto*, „Diritti dell'uomo: Cronache e battaglie” 2004, nr 1.
- Lorencka M., *Włochy*, [w:] *Systemy polityczne wybranych państw basenu Morza Śródziemnego*, red. M. Myśliwiec i K. Krysienieł, Poznań-Chorzów 2011.
- Machelski Z., *System polityczny Włoch*, Warszawa 2010.
- Martinez T., *Diritto costituzionale*, Milano 2000.
- La giurisdizione nell'esperienza giurisdizionale contemporanea*, red. R. Martino, Milano 2008.
- Pagiela A., *Zasada „fair trial” w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2003, z. 2.
- Perlingieri P., Federico A., *Commento all'art. 101*, [w:] *Commento alla Costituzione italiana*, red. P. Perlingieri, Napoli 1997.
- Perlingieri P., Criscuolo F., *Commento all'art. 24*, [w:] *Commento alla Costituzione italiana*, red. P. Perlingieri, Napoli 1997.
- Pugliese V., *Il diritto della difesa del minore e il giusto processo*, „Archivio della nuova procedura penale” 2000, nr 4.
- Turoni D., *La motivazione della sentenza civile di primo grado. Rapporto con l'istruttoria svolta, ragionamento probatorio, forme abbreviate*, www.academia.edu, (1.10.2015).
- Urbaniak M., *Konstytucyjne wolności i prawa socjalne oraz ekonomiczne w Polsce i we Włoszech. Analiza porównawcza*, Toruń 2009.

Witkowski Z., *Trybunał Konstytucyjny Republiki Włoskiej*, [w:] *Sądy konstytucyjne w Europie*, t. 1, red. J. Trzciniński, Warszawa 1996.

Witkowski Z., *Najwyższa Rada Sądownictwa Republiki Włoskiej, gwarant niezawisłości i niezależności trzeciej władzy*, [w:] *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej*, Warszawa 1996.

Witkowski Z., *System konstytucyjny Włoch*, Warszawa 2000.

Witkowski Z., *Ustrój konstytucyjny współczesnych Włoch w aktualnej fazie jego przemian 1989–2004*, Toruń 2004.

Zaffalon E., „*Giusto processo*” ed *informazione di garanzia (1)*, „Archivio della nuova procedura civile” 2000, nr 6.

Zakrzewska J., *Ustrój polityczny Republiki Włoskiej*, Warszawa 1986.